

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 5, p. 25-36, October 2012

TÜRKÇEDE FİİL ÇEKİMİNİN KURULUŞU ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

*DETERMINATIONS ON THE STRUCTURE OF VERB
CONJUGATION IN TURKISH*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Abstract

In this article, how the verb conjugation is made and its structural features and functional areas in use are analysed via the examples selected from historical and modern Turkish dialects. In terms of morphological, syntactical and morphotactical functions of the establisher of the verb conjugation, the basic auxiliary verb *er-* (> *ér-*, *é-*, *e-*, *i-*), are examined by propounding various determinations on the general principles of the verb conjugation which has two varieties as simple and complex conjugation. In addition the structural complexion of the usings in which the auxiliary verb dropped is determined through the examples selected from the texts from Old and Middle Turkic texts.

Keywords: conjugation, simple and complex conjugation, basic auxiliary verb *er-*

Öz

Bu makalede, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden alınan örnekler vasıtasıyla Türkçede fiil çekiminin nasıl oluşturulduğu, yapısal özellikleri ve fonksiyonel kullanım alanları belirtilmiş, basit ve birleşik çekim olmak üzere iki şekilde oluşturulan fiil çekiminin genel esasları üzerine çeşitli değerlendirmeler ileri sürülerek birleşik çekim kurucusu *er-* (> *ér-*, *é-*, *e-*, *i-*) esas yardımcı fiilinin morfolojik, sentaktik ve morfolojik düzlemde fonksiyonları incelenmiş, Eski ve Orta Türkçe

metinlerden seçilmiş örnekler üzerinden yapısal durumu ortaya konularak düşürüldüğü kısaltmalı kullanımlar belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: fiil çekimi, basit ve birleşik çekim, *er-* esas yardımcı fiili

0. Giriş

• Fiil Çekiminin Genel Esasları

Türkçede fiil çekimi (*verb conjugation*), çeşitli çekim unsurlarının fiille birleşiminden meydana gelir. Çekim unsurları, a. Şekil ya da zaman ekleri ve b. Şahıs ekleri (ya da zamiri) olmak üzere iki çeşittir. Bu unsurların, fiilin belirtmek istediği şahsa ya da şahıslara, zamana ya da zamanlara ve şekle bağlı olmak kaydıyla, birbirine uyumlu bir şekilde fiille birleştirilmesi gerekir. Bu birleşimin oluşturduğu bütünlük fiil çekimini teşkil eder. Bütünlük olarak andığımız bu kurguyu, fiilin tarzı ya da kipi (*mode, siga*) olarak da dile getirebiliriz. Fiil; bir işin, hareketin sözel ifadesi olan ve esasen bir işin, hareketin ismi olarak dilde mevcut bulunan bir sözcük türüdür. Fiil ile fiile şahıs, şekil ve zaman ifadesi, anlamı ve tarzı kazandıran ilâvelerin birleşiminden oluşan çekimli fiilin sözdizimsel kurgudaki görevi, üstlendiği yüklem olma fonksiyonuyla, içinde bulunduğu cümlenin son yargısını oluşturmak ve cümlenin anlamsal bütünlüğünü sona erdirerek ona netice kazandırmaktır.

Fiil çekimi yapısal açıdan değerlendirildiğinde, gerek tarihî metinlerde, Eski ve Orta Türkçe metinleri (Göktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay), gerekse çağdaş Türk lehçelerinde morfolotik düzeyde bir değişme olmaksızın genel yapısını muhafaza etmiştir. Mukayeseli bir örnek olarak eski Doğu Türkçesinin devamı olan lehçelerden Özbek Türkçesinde: *oqişni endi bitirämän* “Okumayı şimdi bitireceğim” (Coşkun 2000: 141); bu örnek cümlede çekimli fiil, yüklem görevindeki *bitirä män* sözüdür. Bu fiil çekimi, a. *bitir-* (fiil unsuru) + b. *-ä* gelecek zaman bildiren ek + c. *-män* (I. şahıs bildiren şahıs eki/zamiri) şeklinde bir birleşim olup fiilden ve fiile zaman ve şahıs anlamı katan unsurlardan müteşekkil bir bütünlüktür. Türkçede fiil çekiminde kök ya da gövde halindeki fiil tabanına morfolotik bir kural halinde, önce şekil ya da zaman eki sonra şahıs eki getirilir. Eğer negatif anlam sağlanacaksa olumsuzluk eki (*-mA*), fiil kök ya da gövdesi ile şekil-zaman eki arasına; enterogatif anlam sağlanacaksa soru eki (*-mI/-mU*), fiil kök ya da gövdesi ile şekil-zaman eki arasına veya şekil-zaman ekinden hemen sonra getirilir. İstisna olarak, 3. teklik şahsın ifadesinde zaman eklerinden sonra şahıs eki kullanılmaz (Örneğin, *här caydän qıqr qıqr külgi eşitilä başlädi* “Her taraftan kıkır kıkır gülüş işitildi” [a.e.,134]) ve II. teklik şahsın ifadesinde, şahıs eki ile fiildeki emir tarzını gösteren ek kullanılmaksızın fiil kök ya da gövde halinde bırakılır (*sen üygä qaytä qal!* “Sen eve geri dön! [a.e.,148]).

Türkçede, “çekim” bahsi adı altında iki çekim şekli bulunur: a. *İsim Çekimi*, b. *Fiil Çekimi*. Çekim kavramı genel olarak, çekim eklerinin isim ya da fiile eklenerek oluşturdukları bütünü kasteder. Bu bağlamda, çekim ekleri de isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olarak ikiye ayrılır. İsim çekim ekleri; çokluk, iyelik, aitlik ve hal ekleri (genitif, akkuzatif, datif, lokatif, ablatif, ekvatif, direktif, instrumental ekleri) olup fiil çekim ekleri ise şekil ve zaman ekleri ile ek halinde bulunan, artık ekleşmiş ve şahsın fiile karşı bulunan iyeliğini bildiren morfemler ya da ek fonksiyonlu zamirlerdir. Konumuz olan fiil çekimi ise genel olarak iki cepheden ele alınarak incelenmektedir: a. *Basit Çekim (Simple Conjugation)*, b. *Birleşik Çekim*

(*Complex Conjugation*). Ayrıca üçüncü bir kategori olarak “Çift Birleşik Çekim (Katmerli Birleşik Çekim [*Double Complex Conjugation*])”i ele alabiliriz.

1. Basit Çekim

Basit çekim, yukarıda yapılan tarife uygun olarak, *fiil* + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} şeklinde oluşturulmuş bir morfotaktik sıraya sahiptir. Basit çekimde, sentaktik kurgunun yüklemi haline getirilmiş fiil ve o fiile bağlı olarak bir adet şekil ya da zaman eki ve şahıs ifadesi taşıyan ek bulunmakta olup herhangi bir yardımcı fiil kullanılmaz. Fiillerin basit çekimi, yüklendiği zamana, üstlendiği zaman anlamına ya da şekil ekleriyle tesis edilen tarza bağlı olarak çeşitli kategorilerde adlandırılır. “Haber Kipleri [*Bildirme Kipleri*]” olarak anılan kategori, fiillerin aldıkları fiilin zamanını gösteren “zaman ekleri” sebebiyle o zamanın adıyla anılan tarzlardır: *şimdiki zaman*, *geniş zaman*, *geçmiş zaman* (*rivayet edilen geçmiş zaman* [ya da *öğrenilen g. z.* ~ *duyulan g. z.*] ve *hikâye edilen geçmiş zaman* [ya da *görülen g. z.*] olmak üzere iki tiptir. Bu iki zaman için *miş’li* ve *di’li geçmiş zaman* tabirleri zaman zaman kullanılmaktaysa da pratikte işlevsiz adlandırmalardır.), *gelecek zaman*. “Dilek Kipleri [*Tasarlama Kipleri*]” olarak anılan kategori ise fiillerin aldıkları “şekil ekleri” sebebiyle o şeklin adıyla anılan tarzlardır: *emir*, *istek*, *şart*, *gereklilik*. Bu tarzlar, istek tarzı hariç olmak üzere (Çünkü fiilin istek çekiminde gelecek zaman için öngörülen bir temenni, arzu anlamı bulunmaktadır. Kezâ, istek çekimini oluşturan ekin, esasen gelecek zaman eki olduğunu bilinmektedir. Örneğin Özbek Türkçesinde istek eki, Eski Türkçe devresinden bildiğimiz –*KAy*, –*GAy* gelecek zaman ekleri vasıtasıyla oluşturulur: ... *insaniy säadätga müşärräf bolgaylar* (Coşkun 2000: 151) “insani mutluluğa müşerref olalar”), zaman mefhumunun dışındaki çekim şekillerine ait olup fiil çekiminin şeklini, çekimlenme tarzını göstermeleri sebebiyle “şekil ekleri” olarak andığımız eklerle oluşturulurlar. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu şekil ve zamanların oluşturulma biçimleri, lehçeden lehçeye bir takım morfolojik ve yapısal farklılıklara sahip olsa da çekim için aynı morfotaktik kuralların izlendiğini ve aynı şekil-zaman ve tarz anlayışlarının geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil ve zaman eklerinin birbirinin gösterdiği zaman noktası ya da süreci için kullanıldığı görülebilir. Bu durumda çekimli bir fiilin zamanını gösteren zaman eki, başka bir zaman anlamı için farklı fonksiyonda kullanılmış demektir. Bu sebeple fiilin görünüşte anlatmak istediği zaman noktası ya da süreci yani aldığı şekil-zaman ekinin gösterdiği zaman anlamında kayma oluşur; çünkü görünüşteki zaman ile anlatılmak istenen zaman arasında geçiş yapılmıştır. “Fiilde Görünüş (*Aspect*)” olarak anılan bu fiil çekimi özelliği (krş. bkz. Korkmaz 2009: 576-583), esasen edebî metinlerde yahut günlük konuşma dilinde bir çeşit hikâyeleme metodu olarak kullanılır. Örneğin, geniş zamanla çekimlenmiş basit çekimli bir fiil, geçmiş zamanı gösterebilir. Bu durum, dili kullanan kişinin fiilin aldığı şekil-zaman ekini, başka zamanı göstermek kastıyla kullanması nedeniyledir. Anlatımın etkileyicilik kazanması için bir çeşit özne üslûp özelliği olarak kullanılır. Bir örnek olarak Çağataycada, gelecek zaman eki –*KAy*/–*GAy*, geniş zaman için kullanılabilir: *şāh oldur ki almagay ve birgey* “Şah odur ki almaz, verir” (Bkz. Eckmann 2005: 118). Burada ekin fiile kattığı zaman anlamında kayma oluşmuştur; hatta bu ekin, asıl fonksiyonu dışında olmak üzere, fiillerin istek çekiminde kullanıldığı ve bu suretle istek eki olarak anıldığı bilinmektedir. Zaman eklerindeki bu fonksiyon değişimine bir başka örnek olarak, Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman için kullanılan fiil çekim eklerinden –*GU*/–*KU* ekinin gereklilik eki olarak cümle içinde işlev kazandığı görülmektedir; KB: *sözüg sözlemegü eşitgü ögü* “sözü söylememeli, işitmeli, düşünmeli!” (ayr. bkz. Ercilasun 1984: 148; Türkyılmaz 1999: 105).

Eski Türkçede *er-* (> *ér-*, *é-*, *e-*, *i-*) şeklinde gördüğümüz yardımcı fiil, “esas yardımcı fiil” olup *cevher fiili*, *isim fiili*, *ek-fiil* gibi isimlerle de anılmaktadır. Esas yardımcı fiil, Türkçede genel perspektifte iki temel göreve sahiptir:

a. *Fiillerin birleşik çekimini kurmak* (Bkz. 2. Birleşik Çekim)

b. *İsim unsurundan sonra gelerek onu yüklem haline getirmek*

er- fiili bu görevi 4 zaman eki alarak yerine getirmiştir: I. Hikâye edilen geçmiş zaman (*-di*), II. Rivayet edilen geçmiş zaman (*-miş*), III. Şart (*-se[r]*) ve IV. Geniş zaman (*-ür*). Mukayeseli bir örnek olarak Eski Türkçede: I. Hikâye edilen geçmiş zaman (*-di*): *bay erdi (ol)* “zengin idi” | II. Rivayet edilen geçmiş zaman (*-miş*): *bay ermiş (ol)* “zengin imiş” | III. Şart (*-se*): *bay erser (ol)* “zengin ise” | IV. Geniş zaman (*-ür/ -mAz* [olumsuz]): *bay erür (ol)* “o, zengindir” / *bay ermez (ol)* “o, zengin değil”. Bu çekim biçimini tüm şahıslarda uygulayacak olursak: *bay erür men / bay erür sen / bay erür ol / bay erür biz / bay erür siz / bay erür olar* şeklinde çekimler karşımıza çıkar. Fakat zamanla *erür* şekli düşürüldüğü için, kısaltmalı olarak, *bay men / bay sen / bay ol / bay biz / bay siz / bay olar* şeklinde çekimler oluşmuştur. Bazı durumlarda, aynı anlamda olan *dur-* ~ *tur-* (*turur*) yardımcı fiilinin *er-* fiili yerine ikâme edildiği görülür: *baytur(ur) men / baytur(ur) sen / baytur(ur) ol / baytur(ur) miz / baytur(ur) siz / baytur(ur) olar*. Hatta *bolur* şeklinde çekimlenmiş yardımcı fiilin de *erür* veya *turur* şekillerinin yerine ikâme edildiği görülmektedir: *bay bolur men / bay bolur sen ...* IV. kategoride bulunan *er-* esas yardımcı fiilinin geniş zaman çekimi zamanla değişime uğramıştır. Bu çekim şekli, zamanla bildirme ekleri olarak anılan şekiller vasıtasıyla oluşturulmaya başlamıştır. Öyleki, *er-* esas yardımcı fiilinin geniş zaman çekimi için *dur-* (Etü. < *tur-ur*) fiilinden gelişmiş ve artık ek hüviyetinde olan *-Dir/-DUr* bildirme eki kullanılabilir. Mukayeseli bir örnek olarak Türkiye Türkçesinde (TT.) ve Türkmen Türkçesinde (Trk): TT. *pişmanım / pişmansın / pişman ~ pişmandır / pişmanız / pişmansınız / pişmanlar ~ pişmandırlar ~ pişmanlardır*. Krş. Trk. *ökünçdirin* “pişmanım” / *ökünçsiñ* “pişmansın” / *ökünçdir* “pişman, pişmandır” / *ökünçdiris* “pişmanız” / *ökünçsiñiz* “pişmansınız” / *ökünçdirler* “pişmandırlar” (Tabaklar 1994: 108).

Eski ve Orta Türkçe metinlerde, fiillerin *er-* esas yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik çekimleri olduğu gibi, isim unsuru ya da unsurlarının da *er-* yardımcı fiilleriyle oluşturulmuş birleşik çekimleri söz konusudur. Bu çekim türünde iki adet çekimli *er-* esas yardımcı fiili kullanılır. Sıracı birinci *er-* fiili eski “olmak” anlamını korur; ikincisi ise asıl esas yardımcı fiil olup fiillerin birleşik çekimindeki esas yardımcı fiil gibi, sadece hikâye, rivayet ve şart çekimlerinde bulunur. **Formül:** *isim unsuru* + I. *er-* esas yardımcı fiili + [(olumlu ya da olumsuz) geniş zaman eki ~ hikâye edilen geçmiş zaman eki ~ rivayet edilen geçmiş zaman eki ~ şart eki] + II. *er-* esas yardımcı fiili [hikâye edilen geçmiş zaman eki ~ rivayet edilen geçmiş zaman eki ~ şart eki] + {*şahıs eki*}. Bazı örnekler: Etü. *quvrag arasinta erür erti* (AY-467/10), Otü. *saçı taqı mehâsini cümle aq ermiş erdi* (NF-56/7), *munça qalın qoy tüşken émes édi* (BN-203b/7). Dikkat çekici olarak; Ali Şîr Nevayî, *Gara 'ibü's-Sıgar*'da bu çekimin *-DUK* geçmiş zaman ekiyle oluşturulmuş orijinal bir örneğini vermiştir: *könül alurda 'aceb dil-rübâ émiştük sén / né dil-rübâ ki belâ-yı hudâ émiştük sén ...* (Kut 1996: 370). Ayrıca Çağatayca Gülistan Tercümesi'nde, II. *ér-* fiilinin düşürüldüğü Nevayî'nin *émiştük* şeklinden daha eski bir kullanım olduğu anlaşılan, *bahtıñ közi bîdâr érmiş érdük kim bir cihân-dide pîr şohbetige tuş bolduñ* örneğinde görüldüğü gibi, *érmiş érdük* şeklinde (II. *ér-* fiilinin düşürülmediği) birleşik çekim bulunmaktadır (Berbercan 2011a: 82). Buğra Tezkiresi'nde ise, Nevayî'nin *émiştük* şeklinde görüldüğü gibi II. *ér-* fiilinin düşürüldüğü fakat *-miş* yerine *-ken* ekinin kullanıldığı birleşik çekim gözlenmektedir: *Kâşqarğa pād-şāh ékendükler* (Berbercan 2011b: 447); bu durum Doğu Türkçesindeki *-ken* ekinin fonksiyonel gelişimini örneklemektedir. İlâve bir not olarak; tarihî metinlerde, her şekil-zaman ekiyle

çekimlenemeyen *er-* yardımcı fiilinin her partisip ve gerundium ekiyle de çekimlenemediğini, sadece *-dük* partisip ekini alarak cümle içinde isim (Ör. *érdükini*), *-ken* gerundium ekini alarak cümle içinde zarf oluşturduğunu biliyoruz (Ör. *ölür érken, bizdin érken* vs.) Zamanla *-ken* gerundium ekinin *-miş* partisip eki gibi kullanıldığı ve fiil çekimi teşkil eden bir ek konumuna getirildiği görülmektedir. Eklendiği fiildeki zaman görevi, rivayet edilen geçmiş zaman ekinin göreviyle aynıdır. Örneğin Özbekçede: *bergän män / bergän sän / bergän / bergän miz / bergän siz / bergänler* (Coşkun 2000: 138); *-dük* partisip ekini alan *er-* fiilinin bugün çağdaş lehçelerde kullanımına nadiren rastlanır: Türkiye Türkçesinde, *ne idügi* belirsiz şeklindeki klişede bu örneği görmekteyiz.

2. Birleşik Çekim

Birleşik çekim, *esas fiil* [I. fiil unsuru] + {*şekil ya da zaman eki*} + *esas yardımcı fiil* [II. fiil unsuru] + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} şeklinde oluşturulmuş bir morfotaktik sığara sahiptir. Eski Türkçede *er-* (> *ér-*, *é-*, *e-*, *i-*) şeklinde gördüğümüz yardımcı fiil, fiillerin birleşik çekiminde kullanılan “esas yardımcı fiil”dir. Birleşik çekimde, sentaktik kurgunun yüklemi haline getirilmiş esas fiil ve o fiile bağlı olarak bir adet *şekil ya da zaman eki*, bir adet esas yardımcı fiil ve bu fiile bağlı olarak şahıs ifadesi taşıyan ek bulunur. Kullanıma bağlı olarak; daha az rastlanmakla beraber, şahıs ifadesi taşıyan ek, esas fiilin *şekil ya da zaman* ekinden sonra, esas yardımcı fiilden önce getirilebilir: *esas fiil* + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} + *esas yardımcı fiil* + {*şekil ya da zaman eki*}. Prensipte bir birleşik çekimde; esas fiil, çoğu *şekil-zaman* ekiyle (şimdiki zaman, geniş zaman, rivayet edilen geçmiş zaman, hikâye edilen geçmiş zaman, gelecek zaman, istek, emir, şart ve gereklilik ekleri) çekimlenirken, esas yardımcı fiil sadece üç *şekil-zaman* ekiyle (hikâye edilen geçmiş zaman *-di/*, rivayet edilen geçmiş zaman *-miş/* ve şart ekleri *-se/*) çekimlenebilmektedir. Fiillerin birleşik çekimi, esas fiilin ve esas yardımcı fiilin yüklendiği zamanın, üstlendiği zaman anlamının ya da *şekil* ekleriyle tesis edilen şeklin tarzına bağlı olarak çeşitli adlarla anılır. Örneğin; esas fiil, hikâye edilen geçmiş zaman eki almış, esas yardımcı fiil şart eki almışsa; bu birleşik çekim, *hikâye edilen geçmiş zamanın şart çekimi* olarak anılır. Esas yardımcı fiil, gelecek zaman eki almış, esas yardımcı fiil rivayet edilen geçmiş zaman ekini almışsa; bu birleşik çekim, *gelecek zamanın rivayet çekimi* olarak anılır. Örnekler çoğaltılabilir; değişik kombinasyonlarda kurulan bu çekimlerin her biri için bu şekilde adlandırma yapılır. En eski metinlerden itibaren, tarihî lehçelerde fiillerin birleşik çekiminin yapısal bir değişme olmaksızın, aynı biçimde oluşturulduğu görülmektedir. Eski ve Orta Türkçede fiillerin birleşik çekimine örnek olarak hikâye birleşik çekimi → Göktürkçe: RGZH *bolmış erti* (BK-D18), GNZH *kelmez erti* (Tony-D5), GLZH *ölteçi erti* (BK-D33), ŞZH* *yoryur ertig* (BK-K7); Eski Uygurca: HGZH *tidi erti* (Üİ-101a/14), RGZH *yarlıkamış erti* (AY-185/13), GNZH *olurur erti* (AY-572/9), GLZH *bulmagaylar erti* (AY-376/19), *sözlegü erti* (Üİ-120a/12), EH** *iratalım erti* (AY-401/2); Karahanlı T.: HGZH *sevdim erdi*

* Eski ve Orta Türkçe metinlerde, geniş zamanın şimdiki zamanı karşılama işlevinin ayrıca bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple, geniş zamanın hikâye, rivayet ya da şart birleşik çekimleri ile şimdiki zamanın hikâye, rivayet ya da şart birleşik çekimleri genellikle karıştırılmaktadır. Özellikle Eski Türkçe devresinde geniş zaman ve şimdiki zaman aynı şekilde çekimlendiğinden, bu iki zaman arasındaki ayrım sözgelisinden tahminî olarak anlaşılmaktadır. J. Eckmann’ın belirttiği şekilde, geniş zaman şimdide yer alan ve dolayısıyla henüz tamamlanmamış olan bir hareketi bildirmek için de kullanılabilir (Eckmann 2005: 120).

** Eski Türkçede fiillerin birleşik çekiminde orijinal ve nadir kullanımlar olarak esas fiilin emir ekiyle (*körmeyin erti mumı teg ulug açığ emgekig* [AY-626/7], *amraqlartın adrılguluk emgek bolmazun erti*

(KB-71), RGZH törütülmüş erdiñ (KB-1242), GNZH eşitmez mü erdiñ (KB-650), GLZH bilgey erdiñ (KB-2698), barmağı erdiñ (KB-3656), ŞZH yorır erdim (DLT-III/219-14), EH ölsün erdi (KB-1539); Harezmi T.: HGZH taptum érđi (HŞ-3565), RGZH qılmış erdi (NF-159/38), GNZH izder érđim (HŞ-3565), GLZH qılğay erdi (NF-171/6), ŞarH oltursa érđi (HŞ-2905); Kıpçak T.: RGZH toğmamış érđi (İMS-47a/7), barıp turur érđi (İMS-486b/7), GNZH taşlar éđi (CC-122/15), GLZH aytqaylar éđi (KGT-251/7), ŞarH bolmasam érđi (İMS-10b/5); Çağatay T. HGZH sözledim éđi (HHD-5K/48), RGZH qılıp (tur[ur]) éđi (BN-52a/10), GNZH olturur éđim (BN-120a/9), GLZH bolğay éđi (BN-103a/11), ŞarH almasam érđi (FŞ-XLV/57), ŞZH qılmağta éđi (BN-52a/10). Bir birleşik çekimde, tek şahıs anlamı ve çift şekil-zaman anlamı vardır. Bu çift şekil-zaman anlamı, fiillerin birleşik çekiminin “birleşik zamanlı” olduğunu düşündürmüştür (Bkz. krş. Edizkun 1988: 195). Burada “birleşik zamanlı” olma ya da “birleşik kip”e sahip olma söz konusu değildir. Çünkü ne zamanlar ne de kipler birleştirilmiştir. Ortada şahsı ortak olmak suretiyle biri esas, diğeri yardımcı olan iki basit çekimli fiil vardır ve bu iki basit çekimli fiil tek bir çekimde, tek bir zamanı göstermek kastıyla birleştirilir. Kullanıma bağılı olarak esas yardımcı fiilin düşürülmesi neticesinde ortaya çıkan şekil, adeta birleşik zamanlı ya da birleştirilmiş kipli veya da arka arkaya getirilmiş fiil çekim ekli bir kullanımın olduğunu gösterse de bu birleşimin yapısal durumu farklıdır. Örneğin Türkiye Türkçesinde ve özellikle standart dile yerleşen *i-mek* fiilinin düşürüldüğü kullanımlar (Ör. *gelirdi* < *gelir idi*, *gelecekmişim* < *gelecek imişim*), bu kanaatin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Oysa, verilen örnekte görüldüğü üzere, *-irdi* şeklinde birleşik bir ek yoktur. *-ir* esas fiilin, *-di* ise esas yardımcı fiilin çekim ekidir ve bu iki basit çekimli fiilin birleşerek oluşturduğu ve tek bir zamana hitap eden bir birleşik çekim söz konusudur. Dildeki en az hareket kanununun ve özellikle konuşma dilinin yazı diline etkisi neticesinde *i-mek* fiilinin düşürüldüğü görülür. Bu duruma tarihî metinlerde de rastlamaktayız.

Fiilin birleşik çekimi, basit çekimli bir fiilin (esas fiil, fiilin birleşik çekiminin I. fiil unsuru) kendisine eklenen şekil-zaman ekleriyle birlikte tesis ettiği zaman ya da şeklin basit çekimli bir yardımcı fiille (fiilin birleşik çekiminin II. fiil unsuru) beraber gelen şekil ya da zaman eki vasıtasıyla genişletilmesi hadisesidir. İkinci unsur olan yardımcı fiilin birleşik çekime katkısı, sadece aldığı şekil ya da zaman ekleri vasıtasıyla I. unsur olan esas fiille ilgili olarak işaret ettiği tarz bakımındandır. Bu tarz da, yukarıda belirtildiği gibi, üç şekilde olur: *hikâye*, *rivayet* ve *şart* tarzları (Bkz. krş. Ergin 2002: 321-326, Korkmaz 2009: 730-780). Örneğin, gelecek zamanla çekimlenmiş bir esas fiilden sonra gelen şart çekimli yardımcı fiil, gelecek zamanın şart tarzını işaret eder. Yani gelecek zamanın “şart”a bağılı olduğunu gösterir. II. fiil unsurunun tarzı, bir kural olarak, I. fiil unsurunun şekil ya da zamanının göstergesidir. Aşağıdaki çizelgeler vasıtasıyla Türkçedeki zamanların tahminî yerlerini gösterebiliriz. Bu çizelgelerde, (basit ya da birleşik) fiil çekiminin zamanının, fiilin gerçekleşme durumuna bağılı olarak teşkil edildiği görülmektedir. Her çekimli fiil, bir zaman ve şahıs gösterir (Bu bağlamda Türkçede fiil çekiminin zaman kavramına bağılı olarak temellendirildiğini ve şahsa göre çekim yapılmadığını, fiilin şahıs çekiminin ancak fiillere getirilen zaman eklerinin hangi tip şahıs ekiyle çekim oluşturabildiğine bağılı olduğunu anlamak gerekmektedir. Örneğin, *kes-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde I. teklik şahıs olumsuz geniş zaman çekimi *kesmezven* şeklinde görülmekte (Özkan 2000: 137), paralel bir dönem olan Doğu Türkçesinde *késmesmen* şeklinde görülmektedir. Fiil çekimini sağlayan asıl unsur yani kurucu öge, şekil-zaman eki olan */-mez/* ~ */-mes/* ekidir. Şahıs eki hüviyetindeki unsur olan zamir *ven* ya da *men* çekim kurucu değil,

[AY-609/2]); ayrıca esas yardımcı fiilin gelecek zaman ekiyle çekimlendiği görülebilmektedir (...ıçınmış ergey mü biz [AY-622/11]). Bu istisna örnekler vasıtasıyla, Eski Türkçe ve öncesindeki devirde, fiillerin daha gelişmiş ve kompleks birleşik çekim kombinasyonları oluşturdukları anlaşılmaktadır.

çekimin şahsını belirtmek yoluyla tamamlayıcıdır). Zaman çizgisi üzerindeki hemen hemen her sabit zaman noktası ya da bir zaman süreci (iki zaman noktası arasındaki herhangi bir nokta ya da noktalar) fiil çekimi içinde ekler vasıtasıyla gösterilmektedir. Fiilin basit çekimde aldığı zaman eki, temel bir zamanın göstergesi; fiillerin birleşik çekimde aldıkları zaman ekleri ise ara bir zamanın göstergesidir. Ara zamanların gösterimi ancak fiillerin birleşik çekimi vasıtasıyla olur. Birleşik çekimde kullanılan iki fiil unsuru da (fiil ve yardımcı fiil) belli başlı şekil-zaman ekleri almak suretiyle tasvirî olarak temel zamanların dışındaki zamanları gösterirler (Bkz. *Çizelge I ve II*):

Çz. I: Zaman Çizgisinde Zamanların Tahminî Yerleri

```

>-----GNZ----->
>---|HGZH|---|RGZH|---|HGZ|---|RGZR|---|RGZ|---|GLZH|---|ŞZ|---|GLZR|---|GZ|--->
>-----ŞZH-----|
>-----ŞZR-----|
>-----GNZH-----|
>-----GNZR-----|

```

Türkiye Türkçesinden aldığımız bir örnek olarak; gel- fiilinin, hem basit hem de birleşik çekimde olmak üzere, zaman çizgisindeki tüm zamanlarda III. teklik şahıs çekimi:

Çz. II: Örnek

```

>-----gelir----->
>---|geldiydi|---|gelmişti|---|geldi|---|gelmişmiş|---|gelmiş|---|gelecekti|---|geliyor|---|gelecekmış|---|gelecek|--->
>-----geliyordu-----|
>-----geliyormuş-----|
>-----gelirdi-----|
>-----gelirmiş-----|

```

A. Basit Çekim Zamanları (Temel Zamanlar): |GNZ| = Geniş Zaman, |HGZ| = Hikâye Edilen Geçmiş Zaman, |RGZ| = Rivayet Edilen Geçmiş Zaman, |ŞZ| = Şimdiki Zaman, |GZ| = Gelecek Zaman; *B. Birleşik Çekim Zamanları (Ara Zamanlar)* → *B1. Ara Bir Zaman Noktası Bildirenler:* |GLZH| = Gelecek Zamanın Hikâyesi, |GLZR| = Gelecek Zamanın Rivayeti, |HGZH| = Hikâye Edilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi, |RGZH| = Rivayet Edilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi, |RGZR| = Rivayet Edilen Geçmiş Zamanın Rivayeti; *B2. Ara Bir Zaman Süreci Bildirenler:* GNZH = Geniş Zamanın Hikâyesi, GNZR = Geniş Zamanın Rivayeti, ŞZH = Şimdiki Zamanın Hikâyesi, ŞZR = Şimdiki Zamanın Rivayeti.

Türkçede fiillerin birleşik çekiminde yardımcı fiilin hangi fiil ya da fiiller olduğu meselesine de ayrıca değinmek gerekmektedir. En eski metinlerden çağdaş metinlere kadar en sık kullanılan birleşik çekim kurucusu esas yardımcı fiil *i-mek* fiilidir. Bu fiil, Eski Türkçe metinlerde *er-* şeklinde olup fonolojik değişim yoluyla Eski Türkçenin son devirlerinden başlayarak çağdaş metinlere doğru, fonolojik değişim sırasıyla *ér-*, *é-* ~ *e-* ~ *i-* şekillerinde görülmektedir. *er-* esas yardımcı fiilinin anlamı “olmak, var bulunmak” olduğu için, aynı anlamlı *bol-* (~ *ol-*) “olmak, var bulunmak” fiili de *er-* esas yardımcı fiilinin yerine “yardımcı fiil” olarak zaman zaman kullanılmış, ikâme edilmiştir; fakat kullanımı *er-* fiiline göre daha azdır. Mukayeseli bir örnek olarak, Doğu Türkçesi izlerini bünyesinde yoğun olarak barındıran Batı Türkçesi lehçelerinden Türkmen Türkçesinde: *güler bolsam* “gülersem” / *güler bolsañ*

“gülersen” / *güler bolsa* “gülirse” ... (Tabaklar 1994: 123). Çağataycada: *méndin démegil, ger unutulgan bolsam* “eğer unutulmuşsam benden bahsetme!” (Eckmann 2005: 125). Dikkat edilmesi gereken bir nokta da *er-* esas yardımcı fiilinin yerine kullanılabilen *bol-* fiilinin birleşik çekimin I. fiil unsuru olan esas fiilin şekil-zaman ekleriyle çekimlenmiş birçok biçimiyle birleşik çekim kuramamasıdır (Örneğin Türkiye Türkçesinde; birleşik çekim oluşturulurken hikâye edilen geçmiş zaman, şart, gereklilik, emir ve istek şekil-zaman ekleriyle çekimlenmiş esas fiilden sonra *ol-* yardımcı fiili kullanılamaz.). Fakat *er-* yardımcı fiili, *bol-* fiiline göre, esas fiilin şekil-zaman ekleriyle çekimlenmiş birçok biçimiyle birleşik çekim kurabilmektedir. Bu sebeple, tarihî metinlerin ışığında, *er-* yardımcı fiilini Türkçenin birleşik çekim kurucusu “esas” yardımcı fiili olarak kabul etmekteyiz (Bu husustaki tartışmalar hakkında detaylı bilgi için ayr. bkz. Gülsevin, 2000).

3. Çift Birleşik Çekim

Ayrıca üçüncü kategori olarak ele alacağımız “Çift Birleşik Çekim (Katmerli Birleşik Çekim)” bulunmaktadır. Bu çekim biçimi, fiillerin birleşik çekiminin bir tür genişletilmiş ve anlamca pekiştirilmiş bir hali olup fiilin birleşik çekiminin yeniden oluşturulan birleşik bir çekimidir. Kurulan her bir çift birleşik çekimin, tıpkı kurulan her bir basit ve birleşik çekimin zaman çizgisi üzerinde bir yeri bulunduğu gibi, zaman çizgisi üzerinde bir yeri bulunmaktadır. Bu çekim şekli, birleşik çekimin I. fiil unsurundan sonra getirilen II. fiil unsuru yani esas yardımcı fiilden (*er-*, *ér-*, *é- ~ e- ~ i-*) sonra, III. fiil unsuru olarak tekrar esas yardımcı fiilin getirilmesi vasıtasıyla oluşturulur. Çift birleşik çekimin kullanım alanı çok daha sınırlıdır. Çağdaş Türk lehçelerinde nadiren kullanılmakta olup her çekim şekli yoktur (Bkz. Ergin 2002: 328). Tarihî lehçelerde de ender olarak rastlanmaktadır. Formül = *esas fiil* + {*şekil ya da zaman eki*} + I. *esas yardımcı fiil* + {*şekil ya da zaman eki*} + II. *esas yardımcı fiil* + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} → Örneğin; Karahanlı Türkçesinde, geniş zamanın hikâyesinin şart çekimi → *ölür erdi erse* “ölür idiyse” (KB-1108); Krş. Türkiye Türkçesinde, gelecek zamanın hikâyesinin şart çekimi → *buraya gelecek idiyen* (< *gel+ecek+i+di+i+se+n*).

4. *er-* Fiilinin Düşürüldüğü Birleşik Çekim

Kullanımda bir kısaltma olarak, bugün Türkiye Türkçesinde ve birçok çağdaş Türk lehçesinde *i-mek* fiilinin düşürüldüğü kısaltmalı şekillerin kullanıldığını görüyoruz. Örneğin Türkiye Türkçesi konuşma dilinde, fiillerin birleşik çekiminde, “gelir idi” yanında “gelirdi” şekli de kullanılmaktadır. Örneğin Türkmencede, *gülcek eken* ile *gülcekmiş*; Özbekçede, *külecek edi* ile *külecekdi* örneklerinde görüldüğü gibi, yardımcı fiilin düşürüldüğü ve düşürülmediği yapılar bir aradadır; aynı şekilde tarihî metinlerde de bu tür ikili kullanımlara rastlanmaktadır. Bu durum, dildeki en az hareket kanunu ve özellikle konuşma dilinin yazı diline etkisi sebebiyle oluşan bir dil temayülü olarak anlaşılmalıdır.

er-, *ér-*, *é- ~ e- ~ i-* fiili düşürülerek oluşturulmuş kısaltmalı birleşik çekimlerin bir lehçe ya da şive özelliği, bir lehçeye ya da şiveye ait diyalektolojik bir hususiyet olmadığı anlaşılmakta olup Eski Türkçe devresinin sonlarından itibaren, az miktarda görülmek kaydıyla, bu şekildeki birleşik çekimlere rastlanmaktadır. Bu örnekler, bugün birçok çağdaş lehçede kullanılan kısaltmalı birleşik çekimlerin ilk örnekleridir. Karahanlı Türkçesi ile hazırlanmış Kur’an Tercümesi’nde (bkz. krş. Ata 2004: XXV-XXVI, 161), Çağatayca Gülistan Tercümesi’nde, Harezmi Hafız Divanı’nda, Kutb’un Hüsrev ü Şirini’nde, Seyf-i Saray’ın Kıpçakça Gülistan Tercümesi’nde, Hocendî’nin Letafetnamesi’nde ve de birçok Eski Anadolu Türkçesi metninde yardımcı fiil düşürülerek oluşturulmuş birleşik çekimlere rastlanmaktadır. Çeşitli örnekler: GLZH → *öngeydi* [< *öngey erdi*] (HŞ, 3973), *uyaydım* [< *uygay erdim*] (HŞ, 3857), *bolgaydı* [< *bolgay érdi*] (ÇGT, 174/13), *qurtulgatım* [< *qurtulgay érdim*] (KTKT, 26/41b3), *qılgaytı* [< *qılgay érdi*] (KTKT, 36/9b2), *yaggaydı* [< *yaggay édi*] (HHD, 6K/47);

GLZŞ → *algaysa* [*< algay ése*] (HHD, G/196); GNZH → *qılurđı* [*< qılur érđı*] (ÇGT, 101/6), *tapardı* [*< tapar éđı*] (HHD, G/914), *yitürürđı* [*< yitürür éđı*] (YZ, 13/14); GNZR → *birürmiş* [*< birür érmiş*] (HŞ, 2051); GNZŞ → *bolursam* [*< bolur ésem*] (HHD, G/35); ŞarH → *tileseti* [*< tilese erđı*] (KTKT, 27/54a1), *qolsadı* [*< qolsa érđim*] (ÇGT, 90/5), *bolsadı* [*< bolsa érđı*] (HŞ, 67); HGZŞ → *qıldısa* [*< qıldı érse*] (KGT, 198/6), *togdısa* [*< togdı érse*] (ÇGT, 9/3), *tédimse* [*< tédim ése*] (HHD, G/297), *açtısa* [*< açtı érse*] (HŞ, 2357), *kéldimse* [*< kéldim érse*] (HŞ, 3566).

5. Sonuçlar

1. Fiil çekimi yapısal açıdan değerlendirildiğinde, gerek tarihî metinlerde, Eski ve Orta Türkçe metinleri (Göktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay), gerekse çağdaş Türk lehçelerinde morfolotik düzeyde bir değişme olmaksızın genel yapısını muhafaza etmiştir.

2. Çekim kavramı genel olarak, çekim eklerinin isim ya da fiile eklenerek oluşturdukları bütünü kasteder. Bu bağlamda, çekim ekleri de isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olarak ikiye ayrılır. İsim çekim ekleri; çokluk, iyelik, aitlik ve hal ekleri (genitif, akkuzatif, datif, lokatif, ablatif, ekvatif, direktif, instrumental ekleri) olup fiil çekim ekleri ise şekil ve zaman ekleri ile ek halinde bulunan, artık ekleşmiş ve şahsın fiile karşı bulunan iyeliğini bildiren morfeimler ya da ek fonksiyonlu zamirlerdir. Fiil çekimi ise basit ve birleşik olmak üzere, genel olarak iki cepheden ele alınarak incelenmektedir. Ayrıca üçüncü bir kategori olarak “Çift Birleşik Çekim” söz konusu edilebilir.

3. Basit çekim, *fiil* + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} şeklinde oluşturulmuş bir morfolotik sıraya sahiptir. Basit çekimde, sentaktik kurgunun yüklemi haline getirilmiş fiil ve o fiile bağlı olarak bir adet şekil ya da zaman eki ve şahıs ifadesi taşıyan ek bulunmakta olup herhangi bir yardımcı fiil kullanılmaz.

4. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde fiillerin şekil ve zamanlarının oluşturulma biçimleri, lehçeden lehçeye bir takım morfolotik ve yapısal farklılıklara sahip olsa da çekim için aynı morfolotik kuralların izlendiğini ve aynı şekil-zaman ve tarz anlayışlarının geçerli olduğu söylenebilir.

5. Şekil ve zaman eklerinin birbirinin gösterdiği zaman noktası ya da süreci için kullanıldığı görülebilir. Bu durumda çekimli bir fiilin zamanını gösteren şekil-zaman eki, başka bir zaman anlamı için farklı fonksiyonda kullanılmış demektir. Bu sebeple fiilin görünüşte anlatmak istediği zaman noktası ya da süreci yani aldığı şekil-zaman ekinin gösterdiği zaman anlamında kayma oluşur; çünkü görünüşteki zaman ile anlatılmak istenen zaman arasında geçiş yapılmıştır.

6. Birleşik çekim, *esas fiil* [I. fiil unsuru] + {*şekil ya da zaman eki*} + *esas yardımcı fiil* [II. fiil unsuru] + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} veya *esas fiil* [I. fiil unsuru] + {*şekil ya da zaman eki*} + {*şahıs eki*} + *esas yardımcı fiil* [II. fiil unsuru] + {*şekil ya da zaman eki*} şekillerinde oluşturulmuş bir morfolotik sıraya sahiptir. En eski metinlerden çağdaş metinlere kadar en sık kullanılan birleşik çekim kurucusu esas yardımcı fiil *i-mek* fiilidir. Eski Türkçede *er-* (> *ér-*, *é-*, *e-*, *i-*) şeklinde gördüğümüz bu yardımcı fiil, fiillerin birleşik çekiminde kullanılan “esas yardımcı fiil”dir. *er-* esas yardımcı fiili, fiillerin birleşik çekimini kurmak ve isim unsurundan sonra gelerek onu yüklem haline getirmek olmak üzere, iki temel göreve sahiptir.

7. Fiillerin birleşik çekimi, esas fiilin ve esas yardımcı fiilin yüklendiği zamanın, üstlendiği zaman anlamının ya da şekil ekleriyle tesis edilen şeklin tarzına bağlı olarak çeşitli adlarla anılır. Örneğin; esas fiil, hikâye edilen geçmiş zaman eki almış, esas yardımcı fiil şart eki almışsa; bu birleşik çekim, *hikâye edilen geçmiş zamanın şart çekimi* olarak anılır. Değişik kombinasyonlarda kurulan bu çekimlerin her biri için bu şekilde adlandırma yapılır.

8. Bir birleşik çekimde, tek şahıs anlamı ve çift şekil-zaman anlamı vardır. Bu çift şekil-zaman anlamı, fiillerin birleşik çekiminin “birleşik zamanlı” olduğunu düşündürmüştür. Burada “birleşik zamanlı” olma ya da “birleşik kip”e sahip olma söz konusu değildir. Çünkü ne zamanlar ne de kipler birleştirilmiştir. Ortada şahıs ortak olmak suretiyle biri esas, diğeri yardımcı olan iki basit çekimli fiil vardır ve bu iki basit çekimli fiil tek bir çekimde, tek bir zamanı göstermek kastıyla birleştirilir.

9. Basit ya da birleşik fiil çekiminin zamanının, fiilin gerçekleşme durumuna bağlı olarak teşkil edildiği görülmektedir. Her çekimli fiil, bir zaman ve şahıs gösterir. Zaman çizgisi üzerindeki hemen hemen her sabit zaman noktası ya da bir zaman süreci (iki zaman noktası arasındaki her hangi bir nokta ya da noktalar) fiil çekimi içinde ekler vasıtasıyla gösterilmektedir. Fiilin basit çekimde aldığı zaman eki, temel bir zamanın göstergesi; fiillerin birleşik çekimde aldıkları zaman ekleri ise ara bir zamanın göstergesidir. Ara zamanların gösterimi ancak fiillerin birleşik çekimi vasıtasıyla olur.

10. *er-* esas yardımcı fiilin anlamı “olmak, var bulunmak” olduğu için, aynı anlamlı *bol-* (~ *ol-*) “olmak, var bulunmak” fiili de *er-* esas yardımcı fiilin yerine “yardımcı fiil” olarak zaman zaman kullanılmış, ikâme edilmiştir; fakat kullanımı *er-* fiiline göre daha azdır.

11. Çift birleşik çekim, fiillerin birleşik çekiminin bir tür genişletilmiş ve anlamca pekiştirilmiş bir hali olup fiilin birleşik çekiminin yeniden oluşturulan birleşik bir çekimdir. Birleşik çekimin I. fiil unsurundan sonra getirilen II. fiil unsuru yani esas yardımcı fiilden (*er-*, *ér-*, *é-* ~ *e-* ~ *i-*) sonra, III. fiil unsuru olarak tekrar esas yardımcı fiilin getirilmesi vasıtasıyla oluşturulur.

12. *er-*, *ér-*, *é-* ~ *e-* ~ *i-* fiili düşürülerek oluşturulmuş kısaltmalı birleşik çekimlerin bir lehçe ya da şive özelliği, bir lehçeye ya da şiveye ait diyalektolojik bir hususiyet olmadığı anlaşılmakta olup Eski Türkçe devresinin sonlarından itibaren, az miktarda görülmek kaydıyla, bu şekildeki birleşik çekimlere rastlanmaktadır. Bu örnekler, bugün birçok çağdaş lehçede kullanılan kısaltmalı birleşik çekimlerin ilk örnekleridir.

ESER ADI KISALTMALARI

AY = Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yay.

CC = Grönbech, K. (1936). *Codex Comanicus, Cod. Marc. Lat. DXLIX In Faksimile Herausgegeben*. Kopenhagen: Levin & Munksgaard.

DLT = Atalay, Besim (2006). *Divanü Lugati't-Türk I-IV*. Ankara: TDK yay.

FŞ = Tekin Alpay, Gönül (1994). *Alî-Şîr Nevâyî, Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK Yay.

HHD = Toparlı, Recep (1998). *Harezmlî Hafız'ın Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.

HŞ = Hacıeminoğlu, Necmettin (2000). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yay.

- İMS = Toparlı, Recep (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*. Ankara: TDK Yay. Karaağaç,
Günay (1997). *Lutfî Divanı (Giriş – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.
- KGT = Karamanlıoğlu, Ali F. (1989). *Seyfî Sarâyî, Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yay.
- KTKT = Ata, Aysu. *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi [Rylands Nüshası] (Giriş – Metin – Notlar – Dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- NF = Eckmann, Janoš (2004). *Nehcü'l-Ferâdîs, I Metin, II Tıpkı Basım* (Haz. S. Tezcan, H. Zülfikar). Ankara: TDK Yay.
- Üİ = Barutçu Özönder, F. Sema (1998). *Üç İtigsizler, Giriş – Metin – Tercüme – Notlar – İndeks*. Ankara: TDK Yay.

KAYNAKÇA

- ARAT, R. Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. Ankara: TDK Yay.
- BERBERCAN, Mehmet T. (2011a). *Çağatayca Gülistan Tercümesi [Gramer – Metin – Dizin] (İÜ Sosyal Bilimler Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul.
- BERBERCAN, Mehmet T. (2011b). “Buğra Tezkiresi’nden Parçalar (Transkripsiyon – Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar – Tercüme) [Extracts from the Tezkire of Bugra (Transcription – Some Notes on Dialectology – Translation)]”. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/4: 431-455.
- COŞKUN, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- DİLÇİN, Dehri (1946). *Yusuf u Zeliha*. İstanbul: TDK Yay.
- ECKMANN, Janoš (2005). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Akçağ Yay.
- EDİSKUN, Haydar (1988). *Yeni Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri – Fiil*. Ankara: Gazi Üniv. Yay.
- ERGİN, Muharrem (2002). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ERGİN, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- GABAİN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. Akalın). Ankara: TDK Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer (2000). “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1997: 215-224.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İÜ Edebiyat Fak. Yay.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- KHUYENDİ. *Lağāfet Nameh*. BM. Add. 7917, Foll. 142-157.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- TABAKLAR, Özcan (1994). *Türkmencenin Morfolojisi* (İÜ Sosyal Bilimler Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- TEKİN, Talat (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- THACKSTON, W. M. (1993). *Baburnama I-III*. Turkish Sources XVI. Harvard University Press.
- TÜRKYILMAZ, F. (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: TDK Yay.
- VURAL, H., Toparlı, R. (2004). *Kıpçak Türkçesi*. Sivas: Dilek Matbaa & Ofset Tesisleri.